

DEMOKRACIA ALEBO KRÁĽOVSTVO?

HEADANIE VŠESTRANNEJ POLITICKEJ ÚSTAVY

Rozhovor s Emilom Pálešom

Už dlhý čas je predmetom vášho záujmu aj skúmanie civilizačných vzorcov, respektíve politických systémov či foriem vládnutia v priebehu dejín ľudstva. K akému poznaniu ste dospeli?

Pozorujem, že forma vlády súvisí s premenami hodnotového rebríčka. Ak postavíme určité hodnoty na najvyššie priečky, dostaneme tomu zodpovedajúci typ náboženstva, umenia, vedy, filozofie, ale aj politickej a ekonomickej organizácie. Spoločnosť, ktorá túži po poriadku, istote a trvalých hodnotách, inklinuje k monarchii. Tam, kde sa nadovšetko cení sloboda jednotlivca, dožadujú sa demokracie. Ospevovanie sily vynáša do čela vojakov a vznikajú vojenské diktatúry. Kde sa uctievali peniaze, moc plynula k boháčom a gildy obchodníkov vytvárali meritokracie. Ak sa všetko podriadilo a slúžilo náboženským ideám, moc prešla do rúk kňazstva, a to voláme teokraciou. Ale sú či boli aj také mysticky a citovo založené obdobia, kedy sa cení krása a vládne veľa žien či vodcov s osobnou charizmou.

Striedajú sa tieto spôsoby realizácie moci náhodne alebo je v tom nejaký poriadok, zákonitosť, rytmus?

Zdá sa, že v mnohorakosti dejín je obsiahnutý aj nejaký zákonitý rozmer. Nič sa neopakuje rovnako, ale podobné základné motívy sa vracajú. Ľudská psychika má totiž svoju štruktúru a dynamiku, obsahuje archetypálne sily v istých vzájomných vzťahoch – a dejiny to odzrkadľujú. Napríklad demokracia a monarchia tvoria dvojicu protikladných princípov, ktoré sa kyvadlovo striedajú. V čase aténskej demokracie sa parlamenty utvárali po celom svete, štáty sa rozdrobovali a triumfoval individualizmus. O dvesto - tristo rokov to už bolo naopak: všade sa centralizovalo, územia sa spájali do väčších celkov, moc sa sústreďovala v rukách cisárov a jednotlivci sa mal podriaďovať systému. A tak sa to opakuje pravidelne. Je to celosvetový, periodický pohyb.

Spomínate viacero politických systémov, ktorý je podľa Vás najlepší?

Ani jeden vyhranený typ – všetky sú totiž jednostranné, majú svoje silné a slabé stránky. Už antickí mudrci Platón a Aristoteles si kládli otázku aká ústava je najlepšia a pochopili, že rôzne ústavy sú vhodné pre rôzne založených ľudí, podľa ich povahy. Typy ústav priamo odvodzovali od typov osobnosti. Usúdili, že vláda aristokracie je vhodná vtedy, ak nejaká vrstva vysoko prevyšuje ostatných cnosťou. Ak sú si približne rovní schopnosťami, nech sa na vláde podieľajú radšej všetci, než aby malá skupina ovládala ostatných. Nehovorili, ako my dnes, že demokracia je vždy a všade najlepšia. Ani že monarchia je jediný správny systém, ako sa to presadzovalo v čase absolutizmu. Každá ústava predpokladá a vyžaduje si určité cnosti, na ktorých je založená.

Čo ak tie cnosti v spoločnosti chýbajú?

Dôjde k prevratu, lebo nefunkčnú ústavu je potrebné nahradiť niečím iným, životaschopným. Platón či Ibn Chaldún hovoria o zákonitom striedaní ústav v istom poradí (*anacyclosis*). Monarchiu vystrieda aristokracia, potom demokracia, po ktorej vždy nasleduje ochlokracia (chaos, vláda davu) a znova monarchia. Tušili v tom akúsi vnútornú súvislosť a nevyhnutnosť. Vynikajúce, príkladné

osobnosti založia kráľovstvo. No ich nasledovníci – rozmaznaní privilégiami a blahobytom – začnú moc zneužívať. Ľud sa dožaduje slobody a účasti na vláde. Nastolí demokraciu, ale čoskoro si ju začne vykladať ako ľubovôľu a vznikne chaos. Z neho sa zrodí opäť túžba po poriadku a pevnej vláde. Demokracia zdôrazňuje slobodu, monarchia hierarchický poriadok. Jedno aj druhé sa časom zvrhne a splodí svoj protiklad. Takto sú ústavy nútené striedať sa pre svoju jednostrannosť a nedokonalosť.

Dalo by sa toto striedanie systémov nahradiť nejakou symbiózou najlepšieho v jednom celku? Akousi všestrannou ústavou?

Áno, ale museli by sme sa usilovať o všestranný typ človeka, ktorý by harmonicky rozvíjal všetky rozmery osobnosti. Pochopiť a uplatňovať celistvú, živú pravdu. V nej sa všetky (zdanlivo aj protikladné) princípy harmonicky dopĺňajú a každý z nich má svoje oprávnenie. Žiaľ, každý skôr presadzuje niečo jednostranné podľa svojej osobnej životnej situácie. Namiesto živej múdrosti pestujeme mŕtve schémy. Ľudia si potom nevedia predstaviť, ako by mohla existovať sloboda a súčasne hierarchia, ako by sme mohli byť spravodliví a súčasne láskaví, solidárni. Spoločnosť sa tak rozpadá do nezmieriteľných táborov, na liberálov a konzervatívcoov, na pravicu a ľavicu...

Keby sa nám podarilo živým spôsobom, organicky sklbiť všetky základné princípy – to by bola univerzálna, ideálna ústava. K tomu dospeli aj mudrci antiky. Napríklad Polybios vysvetľoval veľkosť Ríma tým, že v rímskej ústave sa podarilo spojiť prvky monarchie, aristokracie a demokracie do jedného celku. Rímski konzuli boli pozostatkom niekdajšieho kráľovského úradu, aristokraciu predstavoval senát zložený výlučne z patricijov a plebejci mali svojich tribúnov ľudu s demokratickým právom veta.

Bola by volená monarchia takým sklbením kráľovstva a demokracie? V stredovekej Európe sa volil rímsko-nemecký cisár a aj poľská šľachta si volila kráľa.

Nie – to treba poňať oveľa hlbšie. Svet je dnes taký zložitý, že ho nemôže riadiť žiadna jednotlivá osoba ani úzky kabinet. Oba princípy sa musia živo sklbiť v mysli každého jednotlivca. Všetci ich musíme uplatňovať na správnom mieste v správny čas a vyvarovať sa ich tienistých stránok.

Výhodou monarchie bola stabilita, dlhodobé myslenie, rozhodnosť. Kráľ bol od narodenia pripravovaný viesť. Ale vyššie stavy si mohli byť isté svojím privilegovaným postavením, zlenivieť, zneužívať moc. Široké vrstvy boli vylúčené z rozhodovania a demotivované. Demokracia zapája všetkých, umožňuje odvolať vládnucich predstaviteľov bez násilia, nedovolí im stratiť spojenie s myslením a potrebami obyčajných ľudí. Vynáša však do čela demagógov, ktorí sa zameriavajú na krátkodobý úspech v najbližších voľbách a opierajú sa o nerozumnú, ľahostajnú väčšinu. Výsledkom sú krátkozraké a sebazničujúce činy, často neschopnosť sa vôbec dorozumieť a konať, ako aj neustále chaotické zmeny smerovania štátu – to je odvrátená strana demokracie

Rovnosť a sloboda všetkých ľudí sú všade proklamovaným ideálom súčasnej demokracie. Mali by sa niečím podmieňovať?

Rovnosť a rovnakosť sú dve veci. Tá prvá sa týka šancí a tá druhá toho, čo kto zo seba urobil vlastným úsilím. Moderná demokracia stavia na obrovskom nepravdivom predpoklade – ignoruje skutočnosť, že medzi ľuďmi sú priepastné rozdiely v stupni duchovného vývoja. Aspoň v odbornej oblasti ešte uznávame hierarchiu: nezveríme stavbu mosta či atómovej elektrárne neodborníkom. No v politickej, právnej a iných oblastiach to bezstarostne robíme. Dav hlupákov potom prehlasuje mudrca; vlastenec hlasuje vedľa seba, ktorý má v úmysle škodiť celku. Slovo chronického klamára má pred súdom rovnakú váhu ako slovo muža, ktorý by krivo nesvedčil ani keby mu šlo o život. Takou mravnou slepotou ranená spoločnosť ťažko napreduje.

Ak odmietame odzrkadliť prirodzenú nerovnosť, nevzniká rovnosť, ale zvrátená podoba nerovnosti: sociopati a mravná spodina bohatnú, zmocňujú sa vedenia a šikanujú šľachetných, pracovitých ľudí, z ktorých žijú. Podobne je to so slobodou: želáme si slobodný systém, ale vnútorne sme neslobodní – a nepracujeme na našej psychike, aby sme sa zbavili ilúzií, závislostí a podobne. Výsledok musí byť nesloboda, napriek politickým deklaráciám o slobode človeka.

Ľudia by nemali mať rovnaké práva?

Každý človek má možnosť rozvíjať rovnaký mravný potenciál a preto musí mať dvere otvorené k potenciálne rovnakým právam. Ak ale mylne predpokladáme, že ho už rozvinul a všetci sme rovnakí, zavádzame jednotný právny systém pre všetkých. Ten potom môže byť optimálne nastavený len na priemerného človeka – musí zodpovedať jeho mravno-poznávaciemu stupňu vývoja. Príliš jemné a ušľachtilé právne predstavy medzi hrubými ľuďmi by boli chybou, lebo by neboli ani pochopené ani uplatňované. A naopak, príliš hrubé medzi jemnými by boli zbytočné a škodlivé. Jednoliaty systém práv šitý na priemerného človeka je potom nevhodný pre všetkých ľudí nad aj pod priemerom. Pre tých na nižšom stupni mravného vývoja znamená až príliš široký priestor slobody. Sú v pokušení ho zneužiť, premárniť, zlenivieť. Nedokážu ešte sami seba viesť zvnútra tak, aby sa to neobrátilo proti nim. Potrebujú pevnejšie pravidlá ako oporu a vedenie vo veciach, ktoré presahujú ich obzor. Aj dieťaťu postupne rozširujeme kompetencie úmerne tomu, ako rastie a osamostatňuje sa. Ak prehlásim päťročného za dospelého, pokazím jeho zdravý vývoj. Na opačnej strane je ten istý systém práv zbytočne sužujúci a brzdiaci pre ľudí mravne pokročilejších. Šikanovanie a formality im len bránia pri dobrom diele, ktoré robia dobrovoľne aj bez kontroly.

Lenže kto určí, kto je už duchovne zrelší a kto menej?

Ak sa práva začnú spájať s povinnosťami a zodpovednosťou, každý sa zaradí sám. Každý si rozmyslí, na čo má – aby neskončil v dlhoch alebo vo väzení. Ak si trúfa, má možnosť; no ak zistí, že sa precenil, sám sa zaradí nižšie. Poviem príklad. Jedno dievča mi raz rozprávalo, ako požiadala svojho mobilného operátora o jednosmerný telefón – aby ona sama nemohla telefonovať. Na môj údiv mi to vysvetlila: nedokážem sa ovládať, priveľa volám, nezaplatím účet a potom mi vypnú telefón celkom. Takto môže volať aspoň priateľ mne. Koľké sebaopoznanie! Keby to ohodnotenie zaznelo z mojich úst, urazila by sa. Ale takto to vysvetľuje ona mne. Keby sme slobody spájali so zodpovednosťami a práva s povinnosťami, spoločnosť by sa rozvrstvila samočinne.

Rozvrstvením spoločnosti podľa duchovnej zrelosti máte na mysli napodobenie zákonov stvorenia?

Áno. Vo veľkom reťazci bytia je to tak, že vyššie, teda duchovne vyspelejšie bytosti sa skláňajú k nižším, pomáhajú a odmenou im je ich vlastný rast. Napríklad, čo je platné Rómom z chatrčí, že sme ich vyhlásili za rovných a slobodných? Je to pre nich pohroma. Je to nepravda – a preto si nenájdu v konkurencii prácu, ošmeknú ich úžerníci, ich deti nebudú mať dost disciplíny, aby sa samé učili a zostanú negramotné. Čo spravím, ak za mnou príde prosiť o pomoc? Môžem preňho vytvoriť len niečo primerané jeho schopnostiam, ale s pevnejšími pravidlami. Zúženie, zmenšenie sveta je láskavosť, opora, aby sa motivačne zachytil o reálne ciele a silneli mu vlastnosti. Dostaneš pomoc, ale ja ti poviem, čo urobíš: prestaneš piť, prídeš včas do práce, čisto oblečený. A budeš mať len tri deti, lebo o štvrté sa ti starať už nehodlám. A ak príde, že je slobodný, nepotrebuje ma – tým lepšie, nech sa postará o seba sám. Populistickí politici skazili svet bludom, že človek má nejaké nepodmienené práva, napríklad čerpať zdroje od spoločenstva, ktorého hodnoty si nectí a ani sa o ne nesnaží; alebo rozhodovať o počte detí, o ktoré sa majú starať druhí.

Viete navrhnúť mechanizmus, ako tieto myšlienkové princípy preniesť do praxe?

Podľa mňa treba začať s pojmom cti, naučiť sa rozlišovať ľudí podľa charakteru. Kedysi bola spoločnosť rozvrstvená na stavy. Šľachtic bol ten, u koho sa dalo apelovať na vedomie cti. Vyjadrovalo to vývojový stupeň, na ktorom sa zvnútorňuje morálka. U ostatných sa rátalo s tým, že dodržiavajú mravy len pod dozorom, zo strachu či pre výhody. Existuje niečo ako duchovné šľachtictvo, rýdzosť charakteru, ktorá nie je kúpiteľná ani zastrašiteľná.

Slobodne spolurozhodovať o celej krajine je česť, privilegium, ktoré si treba zaslúžiť. Patrí tým, čo majú chrbticu a nekladú svoj okamžitý osobný prospech nad všetko ostatné. Tým, čo myslia na svoju krajinu ako na celok, čo myslia aj na budúcnosť. Ostatní nemajú rozhodovať o zákonoch, nemajú mať právo voliť, ani byť volení do parlamentu. Nieкто to musí povedať prvý. V starých Aténach boli morálne kriví ľudia vylúčení z hlasovania ako *atimios* – ľudia bez cti a hodnoty. Iní, čo sa nezúčastňovali spoločenského diania, sa nazývali *idiotés*. Nehlasovali všetci, hlasovali len ľudia slobodní, schopní uvažovať nezávisle, čestní a uznávajúci isté spoločné hodnoty. Tí ostatní by neprispeli k lepšiemu a pravdivejšiemu výsledku, práve naopak.

No ako by prakticky vyzerali nové zákony? Dodržiavali by sa, keby nedošlo aj k zmene v hodnotovom rebríčku ľudí?

Zneužívali by sa. Legislatívne mechanizmy fungujú vždy až vtedy, keď ich väčšina chápe a plní dobrovoľne. Skokové spoločenské inžinierstvo, kedy sa dokonalá predstava naraz aplikuje s ľuďmi, ktorým je cudzia, končí nešťastím. Nezačínajme žiadnym mechanizmom – proste zmeňme naše hodnoty. Začnime sa usilovať o poznanie pravých hodnôt a o ich uplatňovanie. Ak má ísť o trvalú zmenu, musí sa začať ako duchovný, kultúrny prúd. A musí byť postupná. Treba objavovať a overovať prvky, ktoré sa spoja do systému a nakoniec nájdú aj svoju formálnu, písomnú podobu v zákonoch.

Napríklad OSN nedávno oznámila, že zavedením bezolovnatého benzínu sme ušetrili 3,5 % celosvetového hospodárskeho produktu, pretože toľko nás každoročne stáli škody na zdraví a psychike ľudí spôsobené olovom. Podplatení experti po desaťročia zdržovali toto rozhodnutie a presvedčovali svet, že olovo v benzíne je neškodné. Svet je plný takých klamstiev a keby sme prestali s klamaním, zvýšila by sa efektívnosť všetkých procesov na dvoji i trojnásobok, ak nie viac. Naši predstavitelia sa hádajú o desatiny percenta HDP, hľadajú riešenia v legislatíve, ekonomike, stupňovaní technického pokroku. Pre tieto „dôležité“ veci vraj nemajú čas na duchovnú múdrosť. V skutočnosti neexistuje nič praktickejšie, ako mravné uvažovanie a mravné poznanie. Nerestí viažu a pohlcujú väčšinu našej energie vo vzájomných bojoch, ničení a plytvaní – podobne ako sa veľké sily spútalí navzájom v jadre atómu. Troška cnosti by uvoľnila obrovské sily navyše.

Zhováral sa Igor Mešťánek